

Выявлено, что первые попытки дать определение терминам библиотечной отрасли были осуществлены в 20-е годы XX в.

Активизацией поисков и уточнения библиотечной терминологии обозначены 60–70-е годы XX в. В этот период были изданы справочники, словари библиотечных терминов, сборники научных трудов, в которых представлены толкования терминов, охватывающих различные вопросы теории и практики библиотечного дела.

Со становлением Украины как суверенного государства наблюдается подъем исследований отечественной библиотечной терминологии. Формированию и развитию украинской библиотечно-библиографической терминологии посвящается целый ряд статей и диссертационных исследований. В то же время, термины характеризующие библиотечно-информационное образование, как в трудах ученых так и в современных словарях отсутствуют, а существующие, в определенной степени устарели и не раскрывают современные реалии проблемы.

В статье обосновано определение термина «библиотечно-информационное образование» и предложено толкование терминов «поэтапное библиотечно-информационное образование», «высшее библиотечно-информационное образование».

Ключевые слова: термин, дефиниция, высшее образование, профессиональное образование, специалист, библиотечно-информационное образование.

УДК 378:005.62:023.4

Любов Загородня,

провідний редактор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

БЕЗПЕРЕРВНА БІБЛІОТЕЧНА ОСВІТА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕЧНОЇ ПРОФЕСІЇ: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ

В статті розглядається історія створення вищих навчальних закладів з підготовки спеціалістів з бібліотечної справи та формування системи безперервної освіти як продовження вишівської освіти, розвиток і вдосконалення професійних навичок у системі підвищення кваліфікації бібліотечного працівника.

Ключові слова: бібліотекар, бібліотекознавство, бібліотечна справа, бібліотечна освіта, бібліотечна професія, академічні бібліотеки.

Відомі бібліотекознавці Л. Б. Хавкіна, К. І. Рубинський та інші в кінці XIX ст. наголошували, що в Росії професія бібліотекаря не набула необхідної значущості, а системи професійної підготовки бібліотекарів взагалі не існує [13].

Початок XX ст. характеризувався як піднесенням економічного розвитку Російської імперії, так і бурхливим рухом у лавах демократично налаштованої інтелігенції. Діячі народної освіти, а серед них особливо вчителі і бібліотекарі, визначали значне прагнення народу до знань, саме це і спонукало їх до активних дій, до розроблення спільних програм і проектів у справі піднесення освіти і культури народу [13].

Колективні ідеї здебільшого формувалися на нарадах, семінарах, а головне – на з'їздах з народної освіти. Слід підкреслити, що з 1908 по 1913 рр. відбулася низка з'їздів: вчителів, книговидавців, земських діячів, спеціалістів професійної та технічної освіти, бібліотекарів та ін. На форумах обговорювалися питання, які вимагали нагального вирішення: про школу, вчителя, книгу, бібліотеки, подолання неписьменності серед дорослих, піднесення знань для майбутнього країни [13].

Зауважимо, що консолідація бібліотекарів Росії, розроблення спільних ідей, поглядів на бібліотечну справу відбулися дещо пізніше, ніж на Заході. Основними віхами цього процесу можна вважати: утворення Товариства бібліотекознавства в Петербурзі (1908), заснування журналу

«Библиотекарь» (1910) та проведення в 1911 р. у Санкт-Петербурзі Першого Всеросійського з'їзду з бібліотечної справи, який відіграв важливу роль у подальшій розбудові бібліотечної діяльності [13].

Матеріали з'їзду не були предметом спеціального дослідження. Побіжно про його проведення йдеться в підручниках з історії бібліотечної справи [1]. Організацію та окремі рішення з'їзду висвітлено в статтях до ювілейної дати форуму. Сучасні ж дослідники окреслюють лише ті питання, які пов'язані з темою їхніх наукових розвідок [13].

Ідея проведення з'їзду виникла як серед бібліотечних працівників, так і в товариствах бібліотекознавства та Російському бібліографічному товаристві. У лютому 1910 р. дирекція Нікопольської публічної бібліотеки (згодом закрита за розпорядженням адміністрації) звернулася у редакцію «Руських ведомостей» з листом, в якому йшлося про незадовільний стан бібліотек. Пропонувалося докласти спільних зусиль для подолання «цієї загальноросійської недуги» [5].

Цей лист було надруковано 6 лютого, а 22 лютого на засіданні Товариства бібліотекознавства було заслухано доповідь секретаря Товариства О. Плотнікова про скликання з'їзду. Тим часом і Російське бібліографічне товариство підтримало ідею проведення з'їзду в Москві не пізніше ніж на Різдвяні свята 1910–1911 рр. [14].

Отримавши від Уряду дозвіл на проведення з'їзду (листопад 1910 р.), Товариство взяло на себе організаційні питання: узгодження складу комісії, розроблення і розповсюдження анкет на місцях, уточнення завдань і програм з'їзду, підготовка експозицій матеріалів із бібліотечної справи тощо.

Підхід до обрання делегатів був досить демократичним, участь у роботі з'їзду міг узяти представник будь-якої бібліотеки, установи, організації, товариства. Підставою виступала заява про участь та грошовий внесок у розмірі трьох карбованців.

Серед учасників з'їзду були бібліотекарі, представники міських і земських органів самоврядування, бібліографи і бібліофіли, книговидавці і книгорозповсюдженці, діячі народної освіти, представники архівів.

І за характером, і за представництвом з'їзд вважався всеросійським, так як окрім делегації Москви і С.-Петербургу, які були найчисельнішими, було представлено ще 34 губернії (Київська, Харківська, Томська, Саратовська, Миколаївська, Бакинська, Симбірська та інші). Усього в роботі з'їзду взяли участь 346 делегатів і близько 200 запрошених гостей.

Аналіз списку делегатів дав змогу нам виявити, що Україну на з'їзді

представляли 26 делегатів, серед них – бібліотекарів міських громадських бібліотек – 9; навчальних закладів – 9; земських бібліотек – 3; по одному представнику – від дитячої, приватної, заводської, бібліотеки при залізницях та Товариства грамотності.

Найбільш представницькою була делегація м. Харків, київських бібліотекарів, із м. Луганськ; були також делегати від міст Херсон, Миколаїв, Одеса, Полтава, Бердичів, Бердянськ, Ніжин, Керч та Чугуїв.

Активну участь у роботі з'їзду взяли бібліотекарі, які в майбутньому стали видатними українськими науковцями-бібліологами: К. Рубинський, С. Сірополко, Л. Хавкіна, І. Дриженко. Їхні доповіді, виступи, активна участь в обговоренні проблем бібліотечного будівництва справили значний вплив на роботу форуму, на подальший розвиток бібліотечної справи в цілому і на українське бібліотекознавство зокрема.

Так, К. Рубинський – бібліотекар Імператорського Харківського університету – у своїй доповіді наголосив, зокрема, що складниками, які зумовлюють успішну діяльність бібліотек, виступають: визначений бюджет, добре підготовлені фахівці та обладнання, що відповідає досягненням бібліотечної справи. Підтверджує це позитивний досвід Англії, Америки, Західної Європи, де «бібліотеки не потребують ні коштів, ні досвідчених, повних енергії, працівників, які прийшли в бібліотеки, вивчивши справу в спеціальних школах, взявши в цих школах велике бажання слугувати справі просвіти, йти назустріч читачу. В них є для цього всі дані: вони вміють і розумно підібрати книги, і їх класифікувати, і облаштувати довідковий відділ, дати читачу прекрасні каталоги і зразково поставити адміністративну частину. Їхня енергія не слабшає з роками: її підтримують і з'їзди бібліотекарів, і постійна робота в асоціаціях» [9].

На з'їзді бібліотечна справа розглядалася як особлива самостійна галузь, а бібліотечні фахівці – як окрема група серед інших спеціалістів. Одним із завдань з'їзду було доведення, що бібліотечна професія є самостійною – у цьому полягав успіх розв'язання проблем, гарантія визнання суспільством істинної соціальної ролі бібліотекаря. Це доводив у своїй доповіді і бібліотекар Імператорської військово-медичної академії О. Войнич-Сяноженцький. Він наголосив, що в Західній Європі думка про те, що бібліотечна справа є особливою, самостійною спеціальністю, «давно проникла у загальну свідомість». У Росії ж ідея про бібліотекознавство як відокремлену спеціальність не підтримується не тільки широким загалом, але і тими, хто керує бібліотечною справою, і навіть іноді бібліотекарями.

Невизнання за бібліотечною справою права на особливу спеціальність мало досить сумні наслідки. Серед них: призначення на посади людей, які не розумілися на бібліотечній роботі (а деякі навіть були напівписьменними), не мали спеціальної підготовки, вкрай низька оплата за працю, а звідси і зuboжілий стан бібліотек. Доповідач переконував, що «бібліотечна справа має свої власні завдання, свої самостійні методи для їх виконання, вона має цілий ряд своєрідних технічних прийомів, досить багаточисельних» [9].

Він навів ознаки самостійності бібліотечної професії: наявність єдиної мети і специфічних завдань, а також використання особливих методів у фаховій діяльності, довів значення спеціальної техніки в бібліотечній справі, недопустимість передачі управління бібліотеками в непідготовлені «непрофесійні руки». Все це підводило до думки про необхідність спеціальної підготовки бібліотечних кадрів.

Проте О. Войнич-Сяноженцький розглядав роботу бібліотекаря лише як технічну. На протигагу такому підходу учасниками було висунуто тезу, що професія бібліотекаря є «професія науковця». Так, бібліотекар Імператорської Миколаївської військової академії С. Масловський зазначив, що «формулювання, яке дав у доповіді О. Войнич-Сяноженцький, вимагає суттєвої поправки: бібліотекарі не тільки особлива професія, але професія науковця». Прибічники цього напряму наполягали на відповідній спеціальній науковій підготовці бібліотекарів, в основі якої має бути бібліографія. У доповідях А. Калишевського «Бібліографія в застосуванні до бібліотек», С. Масловського «Бібліографія в ряду обов'язкових для бібліотекаря знань» визначено обов'язковим при підготовці бібліотекарів саме вивчення бібліографії [9].

Тому найбільш гостра дискусія розгорнулася з приводу форм навчання бібліотечного персоналу. Фактично це була полеміка про зміст і рівень освіти бібліотекарів. Прибічники університетської освіти, а серед них О. Войнич-Сяноженцький, К. Рубинський, Л. Брюхатов, Н. Сафронєєв та інші, наполягали на підготовці широко освіченого бібліотекаря-універсала. Вони виходили з того, що освітній рівень бібліотекарів невисокий, а бібліотечна робота вимагає широкого кругозору, в ідеалі – енциклопедичної освіти.

О. Войнич-Сяноженцький підкреслював необхідність відкриття кафедр саме при університетах, «тому що тільки університетська кафедра буде мати достатній авторитет».

Л. Брюхатов наголошував: «Сподівання на можливість отримати енциклопедичну підготовку на бібліотечних курсах зовсім нездійсненна... Окрім оглядових знань, курси відносно цього нічого не дадуть. З іншого боку, особа, яка отримала вищу освіту, ... буде в змозі швидко орієнтуватися в питаннях бібліотекознавства, прослухавши спеціальний додатковий курс...» [9].

Опоненти університетської освіти, а серед них Є. Добржинський, С. Масловський, А. Калишевський та інші, наголошували на професійній підготовці, обґрунтовували доцільність бібліотечних курсів різного терміну навчання, вони були переконані, що не існує «вищої загальної освіти». «Сучасному бібліотекарю потрібна не так звана «загальна», не енциклопедична – всього потроху – освіта, а освіта виключно наукова, замкнута, з визначеним колом тільки деяких наукових дисциплін...».

О. Калишевський підтримав С. Масловського, посилаючись на досвід Німеччини, де була наукова спеціалізація бібліотекарів. Здобуттю освіти на бібліотечних курсах, організації роботи самих курсів було приділено значну увагу. Пропонувались дво- і трирічні курси при деяких навчальних закладах; школи бібліотекознавства при одній-двох кращих бібліотеках; самостійні бібліотечні курси. Проте С. Масловський наполягав, що підготовка «майбутніх бібліотекарів повинна бути справою самих бібліотекарів: курси мають бути самостійними» [9].

Після багатогодинної дискусії більшість голосів секція академічних бібліотек прийняла резолюцію про організацію окремих бібліотечних курсів, наголосивши на необхідності обмеження їхньої програми виключно циклом спеціальних бібліотечних дисциплін (без внесення будь-яких загальноосвітніх предметів). Таким чином, за висновками доповіді Є. Добржинського та за результатами широкої дискусії з проблем «Записки про заходи, необхідні для покращання постановки бібліотечної справи в академічних бібліотеках» з'їзд визнав за необхідне:

1. Заснувати спеціальні вищі курси бібліотекознавства і бібліографії для теоретичної і практичної підготовки бібліотекарів і їхніх помічників.

2. Запровадити стажування при головних бібліотеках для практичного вивчення бібліотекознавства. Було визнано доречним призначати на посаду завідувачів бібліотек осіб з вищою освітою, які отримали спеціальну підготовку і пройшли стажування; на посади помічників бібліотекаря – осіб з освітою, не нижчою за середню, а також на тих же умовах, що і завідувачів.

3. Запрошувати завідувачів академічних бібліотек на засідання Рад і Правління навчального закладу з дорадчим голосом при вирішенні питань, які стосуються бібліотек.

4. Обирати на бібліотечні посади співробітників за конкурсом.

5. Надати завідувачам бібліотек права, рівні правам службовців навчальних частин вищих навчальних закладів; помічникам бібліотекарів – права персоналу середніх навчальних закладів. Завідувачів бібліотек вищих навчальних шкіл прирівнювати до прав бібліотекарів російських університетів.

6. Надавати бібліотечному персоналу літні відпустки.

7. Дозволяти обіймати посади бібліотекарів особам як жіночої, так і чоловічої статі.

8. Збільшити утримання службовців академічних бібліотек до наступних норм першопочаткового окладу: бібліотекарю – не менше 3000 руб. на рік; помічникам і іншим особам із відповідним становищем – окладу бібліотекарів; молодшому персоналу – не менше 600 руб. на рік.

9. Встановити чотириразові 10 %-ві надбавки до зарплатні всім бібліотечним працівникам кожні 5 років [9].

Таке всебічне, детальне обговорення питання про бібліотечний персонал та його підготовку і прийняття з цього приводу конкретних рішень мало велике значення для подальшої оптимальної організації бібліотечної діяльності.

Результатом дискусій було ухвалення резолюції, в якій підкреслювалося, що для виконання найважливіших функцій бібліотекаря – поповнення бібліотеки, каталогізації і допомоги відвідувачам у підборі потрібної їм наукової літератури – необхідна ґрунтовна бібліографічна підготовка. З'їзд визнав необхідним для бібліотекаря: якнайширше знайомство з бібліографією; особлива ретельна організація довідково-бібліографічного відділу [9].

Таким чином, на з'їзді було проаналізовано стан бібліотечної роботи в основних видах тогочасних бібліотек, проголошено ідею про бібліотекознавство як особливу самостійну спеціальність, висунуто тезу про виокремлення бібліотечної професії. Визнання цих аргументів підводило до осмислення необхідності планомірної діяльності в галузі підготовки бібліотечних кадрів.

Тематика виступів була найрізноманітнішою, видані через рік «Труди...» з'їзду [9] по праву вважались «енциклопедичним зібранням з бібліотечної справи».

Про освітній рівень бібліотекарів на той час можна було судити за такими даними, наведеними у доповідях: зі 170 бібліотекарів вищу освіту мали лише 38; середню – 84; нижчу – 48.

Персонал академічних бібліотек був незахищений як з правового, так і матеріального огляду.

«Для того, щоб поставити академічні бібліотеки на відповідну висоту, – підкреслювалось у документі, – необхідно покращити умови бібліотечної служби і, в зв'язку з цим, отримати можливість вимагати від кандидатів на ці посади відповідної підготовки. Звідки витікає необхідність дати особам, які бажають служити в академічних бібліотеках, можливість отримати як теоретичну, так і практичну підготовку» [9].

Для відповідної фахової підготовки бібліотечних працівників Товариство запропонувало відкрити при двох університетах кафедри бібліотекознавства і бібліографії. Стосовно змісту професійного навчання майбутніх бібліотекарів, то найважливішим було вивчення бібліотекознавства і бібліографії.

Надаючи великого значення теоретичній підготовці бібліотекарів, укладачі документа не зменшували значення і практичних навичок у роботі бібліотечного персоналу. Ними було запропоновано стажування в найбільших книгозбірнях, при цьому до стажування пропонувалось допускати осіб, які мають вищу освіту, і студентів-випускників.

Зазначений документ мав вирішальний вплив на подальшу підготовку кадрів, окремих аспектів у розвитку академічних бібліотек.

Питання підготовки кадрів було окреслене окремою резолюцією «Про питання про літні курси з бібліотечної справи», де наголошувалося, що розвиток бібліотечної справи потребує спеціально підготовленого персоналу [12].

З цією метою губернські земства і місцеві органи самоврядування взяли на себе зобов'язання щодо організації короткострокових бібліотечних курсів. Також наголошувалося на необхідності введення особливої дисципліни «бібліотекознавство» в навчальні програми вчительських інститутів, учительських семінарів і педагогічних постійних літніх курсів.

З ініціативи Л. В. Хавкіної було відкрито бібліотечні курси у Воронежі, Оренбурзі, Пермі, Харкові. З 1913 р. у Москві при університеті Шанявського діяли бібліотечні курси, які відіграли помітну роль у підготовці бібліотекарів-професіоналів [12].

Сумнозвісна реформа вищої школи в Україні знищила університети. На руїні колишнього Харківського університету в 1921 р. відкривається

Харківський інститут народної освіти (ХІНО) із факультетами професійної освіти та соціального виховання й політосвіти (згідно з постановою РНК УСРР від 13 вересня 1925 р.). Це була єдина установа в Україні такого профілю з трирічним курсом навчання, згодом – чотирирічним. Навчальний план факультету (сюди приймали тільки членів КП(б)У та ЛКСМУ віком від 20 до 32 років, котрі мали не менше одного року стажу політосвітньої роботи) зорієнтувався на підготовку універсального політосвітника, орга-нізатора й керівника великих політосвітніх установ. Додатково на базі основної підготовки з третього курсу навчання передбачалися такі спеціалізації: 1) шкільно-курсова; 2) книжно-бібліотечна; 3) екскурсійно-музейна. Але названі умови не давали можливості отримати вищу освіту безпартійним працівникам бібліотек з великим стажем роботи. Бракувало і педагогічних кадрів. Якщо на факультетах професійної освіти й соціального виховання працювали відомі вчені колишнього університету професори Д. І. Багалій, О. С. Грузинський, А. А. Слущких, Є. С. Хотинський, Д. М. Синцов, М. П. Барабашов та багато інших, чиї прізвища не потребують коментарів, то новостворений факультет таких викладачів не мав. З часом організаторами навчального процесу стали партійні й профспілкові працівники, ветерани партії, керівники установ Наркомосу [3].

Інститути народної освіти потребували реорганізації: ХІНО усе більше ставав вишем з абсолютно різними факультетами, з різними методами роботи, які не могли забезпечити швидкої підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Його розгалужують на ряд нових інститутів. 9 липня 1929 р. факультет політосвіти був реорганізований у Харківський інститут політичної освіти (ХІПО). Від підготовки організатора політосвітньої роботи широкого профілю виш переходить до підготовки організатора-методиста конкретної галузі (бібліотечної, культосвітньої, антирелігійної), який володів би достатнім обсягом знань і навичок у відповідній сфері роботи. Випускники ХІПО мали публікації і викладали бібліотечні дисципліни у політосвітніх і педагогічних технікумах, партшколах, тобто були політосвітпрацівниками, які б могли здійснити революцію в бібліотечній роботі, її реконструкцію. В інститут приймали тільки членів партії. Кафедру бібліотекознавства очолювала відомий бібліотекознавець Н. Я. Фрідьєва.

Згодом ХІПО реорганізувався в Харківський інститут комуністичної освіти (ХІКО). Наступного року йому було надано статус Всеукраїнського інституту комуністичної освіти (ВУІКО). Він мав факультети: бібліотечний,

книгорозповсюдження, шкільно-курсовий, музейний, екскурсійний (туристичний), атеїстичний та агітмасовий, що став провідним. У перший рік стають студентами 300 осіб, у наступні – 500 і 750. Набір на бібліотечний факультет, який ставив за основу підготовку не політосвітпрацівника, а саме бібліотечного, не перевищував 60 осіб. На початок 1932–1933 н. р. у ВУІКО налічувалося 1378 студентів (77% – робітники, 16% – селяни, 7% – службовці).

30-ті роки – період боротьби з т. зв. «українським буржуазним націоналізмом», що, безумовно, позначається на діяльності вищого навчального закладу. Кафедра бібліотекознавства викриває «помилки» окремих викладачів (Гаврилюка, Годкевича, Куліківського, Фрідьєвої). Аналізуючи науково-методичні розробки звинувачуваних, їм закидають троцькізм, антиленінське тлумачення окремих питань бібліотечної справи [11].

Незважаючи на негативні явища в суспільстві мережа бібліотек в Україні зростає. За переписом 1934 р., у республіці діє 28 130 стаціонарних і 17 287 пересувних бібліотек. Їх книжковий фонд зріс з 9 млн у 1911 р. до 124 млн у 1934-му. Для обслуговування такого масиву були необхідні тисячі спеціалістів, а виші випускали лише незначну кількість від потрібного числа [11].

З вересня 1934 р. у Києві починає працювати бібліотечний факультет ВУІКО як його філія. У січні 1935 р. виникає потреба в новому наборі [10].

Постанова ЦВК СРСР від 27 січня 1934 р. «Про бібліотечну справу в Союзі РСР», вказуючи на недоліки в організації бібліотечної роботи та підготовці спеціалістів, зобов'язала збільшити прийом на бібліотечні відділи усіх вишів країни. На виконання цієї директиви ВУЦВК і Рада народних комісарів УСРР приймає постанову «Про роботу масових бібліотек», якою ставить завдання забезпечити підготовку керівного складу бібліотек не менше ніж наполовину з вищою освітою і встановлює набір до бібліотечного факультету ВУІКО на 1934–1935 рр. [10].

Практика підготовки бібліотечних працівників на бібліотечних факультетах вишів комуністичної освіти і педвишів себе не виправдовувала. Наказом НКО УСРР № 727 від 1 липня 1935 р. ВУІКО реорганізується в Український бібліотечний інститут (УБІ) з трирічним курсом навчання і трьома факультетами підготовки бібліотечних працівників для масових бібліотек. Створенням УБІ завершилася багаторічна трансформація низки ВНЗ системи політосвіти в самостійний бібліотечний навчальний заклад [10].

Багато зусиль організації першого бібліотечного навчального закладу України віддали О. Троїцька, Р. Фалькович, С. Комський, Л. Костелі, І. Гудесман, О. Майборода та ін. До кафедри бібліотекознавства було спрямовано частину аспірантів Українського науково-дослідного інституту книгознавства (УНІК), реорганізованого 1936 р. у науково-методичний кабінет бібліотекознавства і бібліографії при бібліотечному управлінні НКО. У УБІ як єдиній вищій бібліотечній школі в Україні, що готує бібліотекознавців, бібліографів, викладачів, працює аспірантура. Її завдання – підготовка науковців, викладачів ВНЗ [11].

Інститут дедалі збільшував випуск фахівців. Якщо з 1927 по 1935 р. усі політосвітні вузи (ХІНО, ХШО, ВУІКО) підготували 176 бібліотечних працівників вищої кваліфікації, то в 1936 р. – 200; у 1937 – 291 [11].

На початок 1937 р. показник з підготовки бібліотекарів дещо покращився. При УБІ працюють двомісячні курси перепідготовки завідувачів районних бібліотек (200 осіб), курси для підготовки працівників дитячих бібліотек на 120 осіб.

3 серпня 1939 р., згідно зі Статутом, затвердженим Всесоюзним комітетом у справах вищої школи, УБІ було перейменовано в Харківський державний бібліотечний інститут (ХДБІ). Відбулися суттєві структурні зміни: вперше відкрито факультет бібліографії, відновлено заочний факультет. Кількість студентів ХДБІ в 1939–1940 н. р. становила 968 людей, у 1940–1941 рр. – 1039.

Велика Вітчизняна війна перервала діяльність цього навчального закладу. Не маючи змоги евакуюватися, Харківський бібліотечний інститут припинив свою діяльність.

26 травня 1945 р. постановою Ради Міністрів України Інститут було відновлено. ХДБІ створив філіал у м. Києві, дав життя другому в республіці бібліотечному вишу.

У 1964 р. ВНЗ було реорганізовано в Харківський державний інститут культури (ХДІК), бібліотечний факультет якого зі щорічно зростаючою кількістю студентів обох форм навчання зробив гідний внесок у підготовку висококваліфікованих спеціалістів.

Подальша історія розвитку професійної бібліотечної освіти в Україні пов'язана зі становленням і розвитком новостворених бібліотечних вишів [11].

Своєрідна вища бібліотечна школа, що не має аналогів у світовій практиці, сформувалась у бібліотечні факультети, інститути, згодом –

університети, академії. Але тільки тепер ця освіта виходить на якісно новий рівень підготовки кваліфікованих бібліотечних фахівців.

Сучасне суспільство досягло такого етапу розвитку, коли наявність висококваліфікованих спеціалістів є одним із найважливіших чинників розвитку будь-якої галузі. Дедалі більшого значення набувають такі чинники, як високий професіоналізм, компетентність, прагнення і здатність до отримання нових знань упродовж життя, рівень культури тощо.

Підвищення кваліфікації бібліотечних працівників спрямоване на удосконалення та поглиблення ними своїх знань, умінь і навичок за професією чи здобутою спеціальністю відповідно до вимог кваліфікації.

У країнах Європейського Союзу періодичність підвищення кваліфікації бібліотечних працівників становить близько 5 років, у Японії – від 1 до 1,5 року, в Російській Федерації – 7,8 року.

Підготовку бібліотечних кадрів в Україні сьогодні здійснюють 24 навчальні заклади I – II рівнів акредитації (училища і коледжі культури) та 5 навчальних закладів III – IV рівнів акредитації (університети та академії). Щороку ці навчальні заклади випускають до 420 бібліотечних фахівців різного освітньо-кваліфікаційного рівня за напрямом «Книгознавство, бібліотекознавство та бібліографія» (освітньо-кваліфікаційні рівні: молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр) з орієнтацією на підготовку фахівців для забезпечення роботи бібліотек та інформаційно-аналітичних служб.

Підвищення кваліфікації працівників бібліотек проводиться кожні 12 років. Здійснює його Національна академія керівних кадрів культури і мистецтва за державним замовленням Міністерства культури України.

Сьогодні в нашій країні спостерігаються позитивні зміни в динаміці обсягів підвищення кваліфікації працівників бібліотек. Якщо в 1996 році підвищили кваліфікацію 6,2 % облікової кількості штатних працівників, то в 2002–2004 роках цей показник становив, відповідно, 8 і 8,3 %. Однак періодичність підвищення кваліфікації у середньому по Україні все ще залишається в 2,5 раза нижчою від необхідної. Це є свідченням того, що вітчизняна система підвищення кваліфікації потребує подальшого розвитку та удосконалення, адже фаховий рівень значної кількості працівників не відповідає сучасним вимогам [4].

В останнє десятиліття спостерігається значний внесок Української бібліотечної асоціації (УБА) у неформальну бібліотечну освіту та підвищення кваліфікації. УБА створила мережу тренінгових центрів для

бібліотекарів, навчальні програми, бібліотечні школи, спеціальні семінари та дистанційні курси.

Невирішеними проблемами у бібліотечній освіті залишаються: орієнтація на оперативне оновлення змісту освіти, міжвишівська координація, врахування потреб практики та розвиток зв'язків з роботодавцями, залучення професійних громадських організацій до процесів ліцензування та акредитації діяльності з надання освітніх послуг.

Інституціональна мережа бібліотечної науки в Україні доволі розвинена і включає соціальні інститути, які забезпечують: виробництво наукового знання (дослідницькі центри, творчі колективи), формування та поповнення наукового співтовариства (ВНЗ, кафедри, наукові школи), наукові комунікації (журнали, інші видання, канали неформального спілкування), використання наукового знання в інших сферах діяльності, а саме: у практиці, системах управління та освіти [7].

Серед причин, які стримують розвиток системи підвищення кваліфікації: низький ступінь відповідальності роботодавців за рівень професіоналізму працівників, небажання витратити на це кошти; економічна неспроможність підприємств забезпечувати підвищення кваліфікації працівників відповідно до потреб сучасного виробництва; низька мотивація працівників до підвищення свого фахового рівня; відсутність системи стимулювання професійного просування службою [4].

За оцінками іноземних спеціалістів, щорічно фахівець повинен оновлювати 5 % теоретичних і 20 % практичних професійних знань. У США навіть введено своєрідну одиницю старіння знань фахівців – так званий період «напіврозпаду компетентності» (термін запозичений з ядерної фізики), коли в результаті появи нової інформації компетентність фахівців знижується на 5 %. Протягом останніх десятиліть цей період постійно і швидко скорочується [4].

Міжнародні організації проблемі підвищення кваліфікації бібліотечних працівників приділяють значну увагу. Зокрема, у 1998 році Радою Європи було прийнято спеціальні рекомендації «Нові профілюючі професійні та кваліфікаційні вимоги до спеціалістів у галузі інформації, зайнятих в індустрії культури, а також в організаціях та закладах культури». З 2001 року ІФЛА розробляє програму «Освіта протягом життя» [4].

«Керівництвом ІФЛА / ЮНЕСКО для публічних бібліотек» рекомендується всім бібліотечним працівникам 5 % бюджету робочого часу відводити на підвищення кваліфікації. Зокрема, ІФЛА вважає, що третина

співробітників (за винятком допоміжного персоналу) повинна мати вищу фахову освіту. Рекомендується на підвищення кваліфікації кадрів асигнувати від 0,5 % до 1 % загального бюджету бібліотеки.

Функції сучасної бібліотеки порівняно з минулими десятиліттями значно розширилися. Якщо раніше основним було збирання, зберігання та надання в користування документів, то сьогодні абсолютно рівноправними є участь у громадській діяльності, інформування спільноти, підтримка освіти, дозвіллова та рекреаційна функції тощо. Зміна назви «масова бібліотека» на «публічна бібліотека» вимагає заміни філософії бібліотечної діяльності. Адже публічна бібліотека змістовно змінює напрями своєї діяльності. Все це зумовлює необхідність постійного самовдосконалення бібліотекаря. Кажучи словами відомого бібліотекознавця Е. Сукіасяна, «робити з себе бібліотекаря можна все життя» [8].

Нинішній бібліотекар мусить постійно вчитися, щоб встигати за змінами. Хоч би який навчальний заклад він закінчив, працюючи у бібліотеці, працівник повинен вивчити її особливості, набути навичок спілкування з користувачами і колегами у конкретних ситуаціях.

Наразі активними темпами відбувається технізація бібліотечної професії. Сучасний бібліотекар змушений оволодівати комп'ютером та іншими супутніми технічними засобами, цифровою технікою. Звичними для бібліотеки стають такі спеціальності, як адміністратори баз даних, менеджери інформаційних систем, спеціалісти з підтримки веб-сторінок, видавничої діяльності.

На зміни у бібліотечній професії впливає соціальна орієнтація багатьох бібліотек, що зумовлює необхідність виникнення таких спеціальностей, як бібліотекар-психолог, бібліотекар з обслуговування соціально незахищених верств населення, бібліотекар-педагог (у книгозбірнях для дітей). Є потреба у спеціалістах з бібліотечного дизайну, оскільки сьогодні цьому також приділяється багато уваги.

Бібліотекарям доводиться проводити соціологічні, маркетингові дослідження, а цьому теж потрібно вчитися.

Самоосвіта бібліотечних фахівців – невідмінна умова для розвитку і збагачення їхньої виробничої та наукової кваліфікації. Значна роль у цьому належить саме читальним залам бібліотекознавчої літератури, що функціонують в усіх великих бібліотеках при науково-методичних, науково-дослідних відділах, відділах бібліотекознавства.

Ще в 20-х роках проблема професійного самовдосконалення

бібліотекарів була однією з головних у діяльності Відділу бібліотекознавства Всенародної бібліотеки України (ВБУ), яким спочатку керував В. Ф. Іваницький, а з 1925 р. його очолив О. І. Полулях. Останній був глибоко переконаний у тому, що «бібліотекар повинний бути не лише сторожем книжкових скарбів, як то було в старовину, а добре підготованим, всебічно освіченим, активним політосвітнім робітником. Такі завдання не меншою мірою, якщо не більшою, стоять зараз і перед академічними бібліотеками, які слугують не тільки освітній справі, справі поширення знань, але й науковим цілям, уявляючи з собі як би базис самої науки» [6]. О. І. Полулях активно запроваджує науково обґрунтований підхід у роботі з читачем. Це позитивно вплинуло на подальше формування фонду фахової літератури та вивчення професійних потреб працівників ВБУ. Незважаючи на вкрай скрутне становище (відсутність коштів, належного приміщення, працівників), фонд інтенсивно поповнювався важливою літературою з питань книгознавства, бібліотекознавства та бібліографії. Так, тільки протягом одного року у фонд надійшло до 5 тис. книжкових одиниць (не враховуючи листівок, яких налічувалося близько 1500). Вже наприкінці 1926 року фонд бібліотекознавчої літератури налічував майже 16 тис. прим. документів [6].

Отже, завдяки зусиллям В. Ф. Іваницького та О. І. Полуляха зібрання книг за порівняно короткий час переросло «у досить солідну фахову бібліотечку, що вже значною мірою може задовольнити й задовольняє читачів». Майже всі книги були упорядковані десятковою бібліографічною класифікацією та за алфавітом, і ними вільно могли користуватися бібліотечні працівники. Неабияке значення для формування професійного світогляду працівників ВБУ мав також і музей бібліотекознавства, що діяв при Відділі бібліотекознавства. У музеї експонувалися зразки бланків, карток, абонементів та інша бібліотечна техніка як ВБУ, так і бібліотек України [6].

Окреме місце в діяльності Відділу бібліотекознавства посідали проблеми професійного читання співробітників ВБУ, вивчення їхніх запитів.

Сьогодні цікаво та корисно повернутися до досвіду минулого, і саме через те, що визначаються конкретно особливості тодішньої професійної самоосвіти бібліотекарів: що саме вони читали, що хотіли б читати, які автори і які праці найчастіше згадуються в їхніх запитах. Із загального числа запитів на книги з бібліотекознавства найбільша кількість припадала на літературу з питань загального бібліотекознавства, теорії і практики бібліотечної справи. Підвищеним попитом на ці теми користувалися праці

Л. Хавкіної «Керівництво для невеличких бібліотек», П. Отле і Л. Воутерса «Керівництво для суспільних бібліотек», В. Гофмана «Теорія й практика бібліотечної справи», «Труди 1-го библиотечного съезда» (1911), праці В. Ковалевського, Ю. Меженка, О. Покровського та ін. Серед бібліотекознавчих журналів були популярними «Красний библиотекар», «Бібліотечний журнал», «Library journal», «Wilson Bulletin». Значна кількість вимог торкалася питань бібліотечної техніки, класифікацій, статистики. Але, як зазначав О. І. Полулях, ці вимоги було важко задовольнити, оскільки не вистачало, а іноді й не було спеціальної літератури саме з цих питань, і доводилося вдовольнятися документами загального характеру. Окрім цього, співробітників ВБУ цікавила література про роботу бібліотекарів, їхню підготовку, про впровадження нових технологій у роботу бібліотек. Але й на ці теми майже зовсім не було відповідної літератури [6].

Розвиток та удосконалення системи інформаційного забезпечення фахівців бібліотечної галузі завжди були й залишаються актуальними.

У листопаді 2014 р. при Міністерстві культури України було створено міжвідомчу робочу групу з питань формування стратегії розвитку бібліотечної справи в Україні. В серпні 2015 року завершено роботу над проектом під назвою «Стратегія розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року «Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України».

Один із напрямів стратегії розвитку бібліотечної справи – забезпечення професійного зростання персоналу бібліотек, оновлення системи бібліотечно-інформаційної освіти та підвищення кваліфікації [7].

Реалізація цього напряму передбачає актуалізацію системи знань, вмінь і навичок персоналу бібліотек і трансформацію системи їхньої безперервної освіти відповідно до міжнародних стандартів [7].

Для цього необхідно:

- розробити та впровадити збалансовану структуру підготовки фахівців з вищою освітою для роботи у бібліотеках з урахуванням потреб особи, інтересів держави, територіальних громад і працедавців;
- забезпечити підготовку конкурентоспроможних фахівців для високотехнологічного та інноваційного розвитку бібліотек через співпрацю державних органів, громадських організацій, бізнесу з вищими навчальними закладами, поєднання освіти з наукою та практикою;
- впровадити процедури залучення громадських організацій та працедавців до розробки освітніх стандартів, освітньо-професійних програм та ліцензування діяльності ВНЗ;

- створити інституціональні умови для розвитку гнучкої системи безперервної бібліотечно-інформаційної освіти;
- сприяти залученню до професії активної, творчої ініціативної молоді;
- сприяти міжнародній інтеграції системи бібліотечної освіти України у європейський простір вищої освіти за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи;

- створити умови для прозорого розподілу державного замовлення на підготовку бібліотечних кадрів.

Очікувані результати:

- бібліотеки забезпечені фахівцями відповідно до їхніх потреб;
- рівень знань, вмін та навичок працівників бібліотек відповідає потребам якісних змін у бібліотеках;

- ВНЗ застосовують освітні стандарти та освітньо-професійні програми, що пройшли незалежну експертну оцінку, підготовка фахівців здійснюється за міжнародними стандартами, дипломи визнаються іншими країнами;

- працівники бібліотек різної форми власності та відомчого підпорядкування забезпечені гарантованою можливістю безперервної освіти;

- збільшення частки молодих фахівців у кадровому складі бібліотек [7].

Вимога постійного підвищення кваліфікації є одним із імперативів бібліотечної професії. Це знайшло відображення, зокрема, у збірнику «Бібліотечна етика в країнах світу». Вимоги щодо професійного зростання зафіксовано в етичних кодексах бібліотекарів багатьох країн:

«Бібліотекар повинен постійно підвищувати свої професійні знання, брати участь у роботі бібліотечних, асоціацій та організацій» (Італія) [2];

«...Самовдосконалення: Бібліотекарі прагнуть до послідовного самовдосконалення, оволодіваючи знаннями, накопиченими цивілізацією» (Корея) [2];

«Бібліотекарі повинні надавати підтримку і брати участь у професійних з'їздах, семінарах і форумах місцевого, національного та міжнародного рівнів з метою взаємного обміну знаннями та досвідом, що сприяє удосконаленню і розвитку як працівників бібліотечної галузі, так і працівників суміжних галузей» (Мексика) [2];

«Бібліотечний працівник повинен постійно підвищувати свою професійну кваліфікацію й співпрацювати з усіма, хто займається формуванням, розвитком діяльності бібліотек та їхніх працівників, а також пов'язаний з цими заходами. Він має відчувати себе членом професійної

групи і робити внесок у підвищення престижу своєї професії та зміцнення почуття солідарності бібліотечних працівників» (Словенія) [2];

Бібліотекарі України також мають свій Кодекс етики бібліотекаря (затверджений конференцією Української бібліотечної асоціації 30 травня 1996 р.), де підвищення кваліфікації визначається як один з важливих складників бібліотечної професії:

- «ми віддані та компетентні у своїй професії, усвідомлюємо її гуманістичну місію; володіємо і постійно удосконалюємо знання, вміння та навички бібліотечних, бібліографічних, інформаційних процесів, організації суспільного використання документально-інформаційних ресурсів;

- ми зберігаємо і продовжуємо традиції вітчизняної бібліотечної справи, сприяємо розвитку бібліотечної науки і практики;

- ми сприяємо інноваціям, впровадженню прогресивних інформаційних технологій;

- ми підвищуємо авторитет бібліотечної професії, залучаємо до неї талановиту молодь, допомагаємо її професійному становленню».

Бібліотека – основна ланка в системі безперервної освіти. Українські бібліотекарі, які працюють в цій «основній ланці», з початку 90-х років стали виразно відчувати, що збереження фахової компетентності в цих умовах стає дедалі складнішим. Ліквідувати розрив між фаховою підготовкою та вимогами, що висуваються до кваліфікованого виконання своєї роботи сьогодні, можна за допомогою програм безперервної бібліотечної освіти. Також сучасна бібліотека – один із можливих каналів отримання освіти, не тільки базової, але і додаткової, а також дистанційної. Модернізація сучасної системи освіти потребує розроблення нових підходів до формування відповідного інформаційного та освітнього середовища. Проблема створення єдиного освітнього простору має вирішуватись з урахуванням всіх вимог до системи безперервної освіти, тобто врахуванням необхідності інформаційної підтримки процесу навчання засобами бібліотек.

Інформаційне та освітнє середовище бібліотеки як частини системи безперервної освіти – це об'єднання всіх ресурсів навчання незалежно від відомчої приналежності, умов і засобів поширення інформації. Шляхом створення єдиного інформаційного і комунікаційного простору бібліотека забезпечує доступ користувачів до інформації наукового, навчального, методичного та організаційного характеру.

Одним із напрямів, за яким може розроблятися концепція інформаційного та освітнього середовища бібліотеки, є формування у користувачів і бібліотекарів інформаційної культури як сукупності конкретних знань і вмінь особистості щодо роботи з інформацією, а також формування інформаційного світогляду. У даному випадку, це синтез колишньої – книжкової бібліотечної – і нової культури інформаційних і комунікаційних технологій.

Самоосвіта і саморозвиток бібліотекаря передбачає формування якостей, які дають йому змогу ефективно діяти в сучасних соціокультурних умовах. У структурі особистісного розвитку прийнято виділяти інтелектуальний, рефлексивний і комунікативний компоненти. Ефективність взаємодії бібліотекаря і користувача може здійснюватись тільки в гармонійному поєднанні цих компонентів, відповідному інформаційному та освітньому середовищі.

Зрозуміло, що перехід інформаційного суспільства до суспільства знань – процес тривалий. Важливо підкреслити, що для цього потрібно не тільки осмислити такі категорії, як інформація, інформаційний ресурс в житті людства, але і усвідомити, як це впливає на систему освіти. Тому інформаційний складник та готовність людини вчитися протягом всього життя має першочергове значення.

Список використаних джерел

1. *Абрамов К. И.* История библиотечного дела в России: Учеб. метод. пособие для студентов и преподавателей библиотечных факультетов вузов культуры и библиотечных практиков. – М. : Либерия, 2000. – 276 с.
2. Библиотечная этика в странах мира: [Сб. кодексов] / Рос. библиот. ассоц. ; Сост. : В. Р. Фирсов, И. А. Трушин. – СПб., 2002. – 156 с.
3. *Зильберштейн А.* Факультет політосвіти Харківського ІНО // Зап. Харк. ІНО ім. Потебні. – Х., 1926. – Т. 1. – С. 119–133.
4. *Льганова В. О.* Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку. – К., 1996. – 253 с.
5. *Новальська Т. В.* Про читання бібліотекарів на початку ХХІ століття // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 2. – С. 45–49.
6. *Полуях О. І.* Відділ бібліотекознавства // Бібл. часопис. – 1926. – Ч. 6–8. – С. 42.
7. Стратегія розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року «Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України» (проект) [Електронний ресурс] // Ліга. Закон : Головний правовий портал України. – Режим доступу : (http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1592.html). – Назва з екрана.

8. *Сукиасян Э. Р.* О профессии и профессионализме библиотекаря // Э. Р. Сукиасян // Шкільна бібліотека. – 2007. – № 2. – С. 23–26.

9. Труды Перваго Всероссийскаго Съезда по библиотечному дѣлу, состояшаго въ С.-Петербургѣ съ 1-го по 7 іюня 1911 г. : в 2 ч. – СПб : Типогр. М. Меркушова, 1912. – 439 с.

10. *Фалькович Р.* Вечірній бібліотечний факультет ВУІКО без відриву від виробництва // Бібліотека у соціалістичному будівництві. – 1934. – № 9. – С. 17–21.

11. *Фельдштейн М. М., Фридьєва Н. Я., Гуревич Р. Б.* О подготовке кадров в библиотечных институтах // Библиотекарь. – 1948. – № 9. – С. 25–30.

12. *Фридьєва Н. Я.* Підготовка бібліотечних кадрів на Україні // Червоний бібліотекар. – 1930. – № 10. – С. 452.

13. *Хавкина Л. Б.* Материалы Института библиотечного дела Публичной библиотеки Союза ССР им. В. И. Ленина. – М., 1928.

14. *Хавкина Л. Б.* Научная разработка вопросов библиотечного дела // Тр. Первой конференции научных библиотек РСФСР. – М., 1926. – С. 29–34.

Стаття надійшла до редакції 10.02. 2016 р.

UDC 378:005.62:023.4

Liubov Zahorodnia,

Leading Editor, Vernadsky National Library of Ukraine

Continuous library education as important factor of development of library profession: History and present

In article the history of creation of higher educational institutions on training of specialists on a library science and formation of system of continuous education as continuation of high school education, development and improvement of professional skills in system of professional development of the library worker is considered.

Keywords: librarian, library science, library business, library education, library profession, academician libraries.

УДК 378:005.62:023.4

Любовь Загородня,

ведущий редактор Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

Непрерывное библиотечное образование как важный фактор развития библиотечной профессии: история и современность

В статье рассматривается история создания высших учебных заведений по подготовке специалистов по библиотечному делу и формирование системы

